

В. П. Босий
кандидат юридичних наук,
докторант

Науково-дослідного інституту публічного права

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРАВ БІЖЕНЦІВ ТА ОСІБ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ ДОДАТКОВОГО АБО ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ

Постановка проблеми. Протягом всього історичного розвитку людство намагалось збагнути природу взаємовідносин та принципи розподілу матеріальних і духовних благ. Предметом дослідження філософів та мислителів всіх часів було питання статусу та місця кожної окремої людини в суспільстві, а також взаємний вплив об'єктивної та суб'єктивної площин одне на одну. Наукові пошуки в зазначеному напрямку активізувались ще більше, із розвитком вчення про право, як основоположного регулятора соціуму та всіх без виключення процесів, які в ньому виникають. Право прийшло на зміну варварським морально-етнічним та застарілим, консервативним релігійним нормам, які суттєво гальмували суспільний розвиток, а також напрацьоване усвідомлення людей про «погане та добре». Саме в контексті цих складних філософсько-юридичних проблем зародилась та еволюціонувала теорія про людські права, а також їх різновиди, права різних категорій осіб, зокрема, біженців та суб'єктів додаткового захисту.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблемні питання, пов'язані із забезпеченням правового статусу біженців у своїх наукових працях розглядали: П.М. Рабінович, П.М. Панкевич, Р.В. Бараннік, Н.В. Іванчук, І.С. Загоруй, Ю.А. Ведерніков, А.В. Папірна, М.С. Кельман, В.О. Федосенко та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, в юридичній літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені з'ясуванню сутності прав даної категорії осіб.

Саме тому метою статті є: розкрити поняття та види прав біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту

Виклад основного матеріалу. Відмітимо, що біженці - це такі ж, з точки зору права люди, як і громадяни будь-якої країни, в зв'язку із чим проблема розуміння їх прав прямо пов'язана із системою, особливостями розвитку та сутністю прав людини в цілому.

В енциклопедичних джерелах, наприклад, в Юридичній енциклопедії за редакцією Ю.С. Шемшученко права людини – це визначальні засади правового статусу особи. Належать людині від народження, а тому є природними і невідчужуваними. Без цих прав людина не може існувати як повноцінна суспільна істота. Права

людини є необхідним елементом громадянського суспільства і правової держави [1, с. 710]. Велика юридична енциклопедія за редакцією А.Б. Барихіна визначає права людини як сукупність правил, що характеризують правовий статус громадянина; невід'ємна приналежність людини з моменту народження, основне поняття природного й будь-якого права загалом: права, властиві природі людини, без яких вона не може існувати як повноцінна людська істота. У загальному вигляді вони є комплексом прав і свобод, істотних для характеристики правового статусу особи. Права людини неподільні, складають єдиний комплекс. Права – це охоронювана, забезпечувана державою природна можливість щось робити, здійснювати, мати гідні умови життя, бути гарантованим від насильства тощо [2, с. 628].

Щодо власних наукових визначень вчених, то, наприклад, на думку П.М. Рабіновича, права людини – це певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і мають бути загальними та рівними для всіх людей [3, с. 16]. На думку М.М. Антоновича правами людини є універсально визнані цінності, закріплені міжнародними конвенціями та конституціями держав [4, с. 15]. О.В. Петришин стверджує, що права і свободи людини і громадянина – це правові можливості (надбання), необхідні для існування і розвитку особи, які визнаються невід'ємними, мають бути загальними і рівними для кожного, забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів [5, с. 134]. В.Є. Гулієв та Ф.М. Рудинський права людини розуміють як найбільш суттєві можливості вільного розвитку людей, надані державою та суспільством, що виникли в результаті розвитку суспільства, широкого поширення революційних та гуманістичних ідей [6, с. 98].

Тож, якщо тлумачити права біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту через призму прав людини, то вони являють собою закріплені у положеннях нормативно-правових актів юридичні можливості людини на отримання та користування відповідними матеріальними та духовними благами. Слід відмітити, що у запропонованому контексті права здебільшо-

го сприймаються як категорія соціально-правова, адже визначає допустимі з точки зору права межі людської діяльності у суспільстві.

Водночас, проводячи паралель між правами людей в цілому та правами досліджуваної в статті категорії осіб, варто брати до уваги особливості останніх та в обов'язковому порядку включати до наукового «рівняння». Зазначимо, що термін «біженець», зокрема, у Конвенції ООН про статус біженців від 28.07.1951 розуміється, як особа, що через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань [7].

Враховуючи викладене, права біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, варто розуміти, як особливу групу юридичних можливостей, закріплених у нормах спеціальних нормативно-правових актів, за допомогою яких зазначена група суб'єктів реалізує надані їм законні інтереси щодо отримання відповідних матеріальних або нематеріальних (духовних) благ. Цей набір прав обумовлено не тільки соціальним становищем біженців та осіб, що потребують додаткового або тимчасового захисту, але й одночасно особливим становищем цих суб'єктів у правовому полі держави.

Відмічена нами нетиповість прав біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, породжує ще одну важливу до огляду проблематику, щодо складу цієї групи правових можливостей. Ключовим в цьому аспекті є питання: перелік прав біженців та осіб, що потребують додаткового або тимчасового захисту є вузьким за права людини в цілому або ширшим?

В класичній теорії про права людини, склад останніх є вкрай широким, в зв'язку з чим існують різноманітні класифікаційні підходи щодо розподілу цих юридичних можливостей. На наш погляд, права біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту наслідують даний момент через що на нього варто звернути окрему увагу.

Традиційна класифікація прав людини, в основі концепції якої лежить генераційний підхід, розроблена французьким науковцем К. Васаком. Цей поділ передбачає наявність трьох історично зумовлених поколінь прав [8, с.160]. Інший підхід пропонував в своїх наукових працях Д. Кейн, який поділяє права людини на основні (фунда-

ментальні) та неосновні. На його думку, основні права людини слід відрізнити від прав, які гарантуються конституціями чи законами окремих держав. Перші належать до норм, які є настільки основоположними, що визнані в цілому світі, як це видно з міжнародних конвенцій та практики. Всі права, які отримали універсальне визнання, можна вважати нормами «*jus cogens*» (імперативними нормами) [9]. Проте, наведений підхід критикує І.Л. Литвиненко на погляд якого, використання терміну «неосновні» є невиправданим, і вживання такої термінології щодо прав людини тим самим применшує їх значення і взагалі є недоцільним. Права не можуть бути другорядними. Проте можливим є поділ прав і свобод на основні та конкретизуючі. У даному випадку конкретизуючі права – це аж ніяк не «другорядні», менш значні права, що потребують меншої уваги з боку держави. Таким чином, основні права людини утворюють фундамент, базу правового статусу особи (міжнародно-правового та внутрішньо-державного) і одночасно (і тим самим) базу для похідних від них, але нітрохи не менш важливих, інших прав і свобод [10, с.59].

Однією з найпоширеніших також є класифікація, основана на змісті джерела походження людських права. За цим критерієм їх поділяють на: природні і позитивні. В даний час юристи виділяють два найважливіших джерела: 1) саму природу або факт народження людини (це положення обґрунтовують прихильники природного права); 2) закони держави (так стверджують представники позитивного права) [11, с.10].

На відміну від права людини в цілому, питанню класифікації прав біженців в науковій літературі належної уваги не присвячено. Водночас, дане питання висвітлюється у площині нормативно-правових актів. Так, спеціальним міжнародним документом, що безпосередньо стосується проблематики забезпечення правового статусу біженців є згадана Конвенція ООН про статус біженців від 28.07.1951, яка визначає їх основоположні юридичні можливості в сфері володіння майном, праці, державно-соціального захисту, авторства, асоціацій, взаємодії з органами влади, наприклад, судом тощо. При цьому, в положеннях Конвенції закріплено особливості користування біженцями своїми права. Наприклад, в статті 24 документу вказується, що держави-учасниці договору надають біженцям, які законно проживають на їхній території таке саме становище, що й громадянам, а також забезпечують однакові із ними умови державної підтримки, зокрема у питаннях: винагорода за працю, соціального захисту тощо [7].

Спеціальним нормативним актом в сфері регулювання правового статусу біженців на національному правовому рівні є Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або

тимчасового захисту» від 08.07.2011 № 3671-VI. Розділ III цього документу присвячено специфіці регламенту прав досліджуваних суб'єктів. Так, в документі вказано, що особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, користуються тими самими правами і свободами. Такі особи, в момент, коли стосовно них прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, відповідно до статті 13 Закону мають право на: тимчасове працевлаштування, навчання, медичну допомогу в порядку, встановленому законодавством України; проживання у родичів, у готелі, піднаймання житлового приміщення або користування житлом, наданим у пункті тимчасового розміщення біженців; безоплатну правову допомогу в установленому порядку; конфіденційне листування з Управління верховного комісара ООН по правам біженців та право на відвідання співробітниками останнього; інші права, передбачені Конституцією та законами України для іноземців та осіб без громадянства, які законно перебувають на території України [12]. У статті 15 Закону вказується: коли відповідних осіб визнано біженцями або такими, що потребують додаткового захисту, вони отримують право на: пересування, вільний вибір місця проживання, вільне залишення території України, крім обмежень, встановлених законом; працю; провадження підприємницької діяльності, не забороненої законом; охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; відпочинок; освіту; свободу світогляду і віросповідання тощо [12].

Деяко інший набір прав мають особи, які потребують тимчасового захисту. Закон визначає їх, як іноземців чи осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах на період дії обставин, за наявності яких було надано тимчасовий захист. Такі особи, відповідно до статті 20 мають право на: безоплатне проживання у придатних для тимчасового перебування місцях. Вимоги до місць тимчасового перебування осіб, яким надано тимчасовий захист, встановлюються Кабінетом Міністрів України. Перелік місць для тимчасового перебування осіб, яким надано тимчасовий захист, та порядок утримання таких місць визначаються Кабінетом Міністрів України з урахуванням пропозицій органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; забезпечення достатнім харчуванням, ліками, одягом з урахуванням спеціальних потреб дітей, у тому числі новонароджених, осіб із захворюваннями, осіб похилого віку; отримання роботи в Україні на строк, на який надано тимчасовий захист; отримання грошової допомоги, якщо в них немає інших доходів в Україні; свободу пересування територією України на тих самих умовах, що визна-

чаються законами України для іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах тощо [12].

Висновки. Отже, набір прав біженців та осіб, які потребують додаткового та тимчасового захисту, має багаторівневу структуру, яка включає в себе групи наданих національним та міжнародним законодавством цій категорії суб'єктів юридичних можливостей. Аналіз нормативних положень показав, що розподіл їх прав залежить не тільки від самого факту володіння біженцями та особами, які потребують додаткового чи тимчасового захисту статусу людини як такої, але й деяких процедурних питань отримання статусу біженця, тимчасового або додаткового захисту. Так, наприклад, Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 №3671-VI визначає спеціальні, притаманні лише досліджуваній категорії осіб права.

Література

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю70 Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. 1 т. 4: Н–П, 2002. 720 с.
2. Барихін А.Б. Велика юридична енциклопедія. (Серія «Професійні довідники та енциклопедії»). М.: Книжковий світ, 2010. 960 с.
3. Бараннік Р.В. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України: дисертація. Запоріжжя: Запорізький юридичний інститут. 2002. 235 с.
4. Антонович М.М. Еволюція поняття прав людини та проблема їх класифікації. *Наукові записки*. Т. 45. *Політичні науки*. 2005. С. 9–16.
5. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2002. 428 с.
6. Гулиев В. Е. Социалистическая демократия и личные права / В. Е. Гулиев, Ф. М. Рудинский. М.: Политиздат, 1984. 189 с.
7. Конвенція про статус біженців: конвенція, міжнародний документ від 28.07.1951. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text.
8. Болібрех Н.Б. Класифікація прав людини за Карелом Васаком. *Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід*: матеріали першої науково-практичної конференції, 30 квітня 2015 року, Львів / Національний університет «Львівська політехніка», Навчально-науковий інститут права та психології, кафедра конституційного та міжнародного права. Львів, 2015. С. 160–163.
9. Клейн Д.А. Теорія застосування звичаєвого міжнародного права прав людини національними судами // *Yale J. Int'l L.* 1988. Vol. 13. 354 с.
10. Литвиненко І.Л. До питання класифікації конституційних прав та свобод людини та громадянина. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 55–63.
11. Горлач І.М. Політологія: наука про політику / І.М. Горлач, В.Г. Кремень. К.: Центр учбової літератури, 2009. 840 с. URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/775/41/>.
12. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: закон від 08.07.2011 № 3671-VI. *Верховна Рада України*. 2012. ст. 146.

Анотація

Босий В. П. Поняття та види прав біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. – Стаття.

У статті проаналізовано поняття та особливості прав людини, як базової категорії на основі якої формується зміст прав біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. Виділено поняття прав біженців та осіб, потребуючих додаткового, тимчасового захисту. Розглянуто основні наукові підходи до класифікації прав людини, а також законодавчі положення де наводяться групи прав біженців та прирівняних до них суб'єктів. Наведено три групи прав біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту.

Ключові слова: біженці, особи які потребують додаткового або тимчасового захисту, права біженців, класифікація прав біженців, права людини.

Аннотация

Босий В. П. Понятие и виды прав беженцев и лиц, нуждающихся в дополнительной или временной защите. – Статья.

В статье проанализировано понятия и особенности прав человека, как базовой категории на основе которой формируется содержание прав беженцев и лиц, нуждающихся в дополнительной или временной защите. Выделено понятие прав беженцев и лиц, нуждающихся дополнительного временного защиты. Рассмотрены основные научные подходы к классификации прав человека, а также законодательные положения, где приводятся группы прав беженцев и приравненных к ним субъектов. Приведены три группы прав беженцев и лиц, нуждающихся в дополнительной или временной защите.

трены основные научные подходы к классификации прав человека, а также законодательные положений, где приводятся группы прав беженцев и приравненных к ним субъектов. Приведены три группы прав беженцев и лиц, нуждающихся в дополнительной или временной защите.

Ключевые слова: беженцы, лица нуждающихся в дополнительной или временной защите, права беженцев, классификация прав беженцев, права человека.

Summary

Bosyi V. P. Concepts and types of rights of refugees and persons in need of additional or temporary protection. – Article.

The article analyzes the concept and features of human rights as a basic category on the basis of which the content of the rights of refugees and persons in need of additional or temporary protection is formed. The concept of the rights of refugees and persons in need of additional, temporary protection is highlighted. The main scientific approaches to the classification of human rights are considered, as well as legislative provisions listing the groups of rights of refugees and persons equated to them. There are three groups of rights of refugees and persons in need of additional or temporary protection.

Key words: refugees, persons in need of additional or temporary protection, refugee rights, classification of refugee rights, human rights.